

Not available for publication
before 1 p.m. on 10
December, 2022.

THE
NOBEL
PEACE
PRIZE

Nobelforedraget

av

Nobelpristakeren for 2022

Memorial

Representert av

Jan Ratsjinskij

Oslo, 10. Desember, 2022.

Copyright © The Nobel Foundation, Stockholm, 2022.

General permission is granted for the publication in newspapers in any language.
Publication in periodicals or books, or in digital or electronic forms, otherwise than in summary,
Requires the consent of the Foundation. On all publications in full or in major parts the
above underlined copyright notice must be applied.

FRED, MINNE, FRIHET

Deres Majesteter, Deres Kongelige Høyheter, mine damer og herrer! Kjære venner!

Først og fremst vil vi takke den norske Nobelkomiteen for tildelingen av årets Nobels fredspris til “Memorial”.

Vi er spesielt takknemlig overfor Nobelkomiteen for at vi deler denne æren med det ukrainske senteret for sivile rettigheter og med den modige belarusiske menneskerettighetsforkjemperen Ales Bjaljatski. Komiteens beslutning er av stor symbolsk betydning for oss: Den understreker at landegrensene verken kan eller bør splitte sivilsamfunnet. Det faktum at vi mottar prisen sammen er en ekstra belønning for oss.

“Memorial” har eksistert i 35 år. I dag har vi grupper som arbeider i mange russiske regioner, i Ukraina og i flere vesteuropeiske land. Nobels fredspris er en hyllest til hver og én av disse organisasjonene, til hver og én av de tusener av mennesker som deltar i “Memorial”s aktiviteter – deres medlemmer, kolleger, frivillige, de som deltar i offentlige aksjoner. Denne hyllesten går til dem og til de som ikke lenger er blant oss, særlig de som gjorde så mye i forbindelse med opprettelsen av “Memorial” og som har gjort den til det den er i dag: Andrej Sakharov, Arseny Roginsky, Sergej Kovaljov og mange andre. Denne prisen er like mye deres som vår.

“Memorial” har to sentrale og likeverdige arbeidsområder.

Det første er å etablere det historiske minnet om den perioden i vår historie som er kjent som “den store terroren”, en terror som sovjetstaten påførte sitt eget folk. Vi gjennomfører arkivundersøkelser, vi leter etter steder for henrettelser og gravleggelser, vi oppretter våre egne arkiver, biblioteker og museumssamlinger, vi gir ut bøker og vi arrangerer offentlige minnemarkeringer. Vi arrangerer utstillinger, konferanser og seminarer og vi jobber med unge mennesker. Vi oppretter databaser over ofre for den store terroren og over de som stod bak denne terroren. Vi oppfordrer til offentlig diskusjon om forfølgelse av dissidenter og om intellektuell, sivil og politisk motstand mot totalitære regimer.

For det andre kjemper “Memorial” for menneskerettigheter i land som tidligere var en del av Sovjetunionen. Dette innebærer innsamling, analyse og publisering av informasjon om brudd på menneskerettighetene i urolige konfliktområder.

“Memorial” har gjennomført menneskerettighetsrapportering i forbindelse med de to krigene i Tsjetsjenia og i området for konflikten mellom Ossetia og Ingusjetia i Kaukasus-delen av Russland. Siden tidlig på 90-tallet har menneskerettighetsforkjempere fra “Memorial” overvåket og rapportert om brudd på menneskerettighetene i regionen Nagorno-Karabakh i konflikten mellom Armenia og Aserbajdsjan, en konflikt som nylig har blusset opp igjen. “Memorial” har rapportert om situasjonen i Transnistria i Moldova og om konflikter i land i

Sentral-Asia, herunder Tadsjikistan. Og "Memorial" rapporterte om brudd på menneskerettighetene i Donbas-regionen i Ukraina i perioden 2014-16.

"Memorials" menneskerettighetsarbeid har inkludert leting etter savnede, undersøkelse av utenrettslige henrettelser og rapportering om tvangsbortføringer. Det har i mange år omfattet hjelp til flyktninger og tvangsfordrevne som følge av disse konfliktene. "Memorial" har overvåket politisk undertrykkelse og gitt juridisk bistand til politiske fanger. I dag er antall politiske fanger i Russland høyere enn det samlede antall politiske fanger i hele Sovjetunionen ved inngangen til perestrojkaen på 80-tallet. Kampen for frihet har pågått helt siden sovjettiden. Her forenes fortid og nåtid.

Jeg vil nå komme inn på følgende tre problemstillinger:

Det første handler om forholdet mellom menneskerettighetsarbeid og historisk minnearbeid i "Memorial".

For to hundre år siden skrev den russiske forfatteren Aleksander Pusjkin at en "persons suverenitet" er forankret i personens verdighet, personlige frihet, følelsen av tilhørighet til fortiden og kjærlighet til "den innfødte asken" og "farens kister". Dette uløselige båndet mellom minne og frihet er selve grunnpilaren i "Memorials" arbeid.

Dette arbeidet innebærer ikke bare undersøkelse og dokumentering av tidlige tiders tragedier og dagens akutte sosiale konflikter. Vi etterforsker og dokumenterer forbrytelser; forbrytelser mot enkeltindivider og mot menneskeheten, som er begått eller som begås av statsmakten. Det vi ser som rotårsaken til disse forbrytelsene er opphøyelsen av den russiske stat som den ultimate verdi. Det betyr at maktens absolutte prioritering er å tjene 'statens interesser', over enkeltindividenes interesser, over deres frihet, verdighet og rettigheter. I dette omvendte verdisystemet er menneskene bare en masse som kan ofres for å løse myndighetenes oppgaver. I sytti år var dette systemet fremherskende i Sovjetunionen og det finnes beklageligvis fortsatt den dag i dag.

En av de opplagte konsekvensene av denne opphøyelsen av staten var fremveksten av imperiale ambisjoner, som i starten av andre verdenskrig utviklet seg til en kriminell aggresjon med angrepene på Polen og Finland, okkupasjonen av de baltiske statene og annekteringen av Bessarabia og det nordlige Bukovina i Øst-Europa. Sovjetunionens diktat mot landene i Øst-Europa etter krigen, invasjonen av Ungarn i 1956 og Tsjekkoslovakia i 1968 og krigen i Afghanistan er alle uttrykk for de samme ambisjonene, som fortsatt lever i beste velgående i dag.

En annen konsekvens av denne forherliggjøringen av staten var og er straffriheten, ikke bare for de som treffer ulovlige politiske beslutninger, men også for de som

begår forbrytelser når de setter disse beslutningene ut i livet. Utenrettslige henrettelser, drap på sivile, tortur og plyndring blir verken etterforsket eller straffet. Dette så vi under krigshandlingene i Tsjetsjenia, og vi ser det igjen i dag i de okkuperte områdene i Ukraina. Etter bombingene av Groznyj var ødeleggelsen av Mariupol tragisk nok ikke noe nytt.

Denne kjeden av ustraffede forbrytelser fortsetter og kommer ikke til å stanse av seg selv. Kompromiss vil heller ikke føre til en varig løsning på dette problemet.

Dessverre har det russiske samfunnet ikke vært sterkt nok til å bryte med tradisjonen for statlig vold.

I sytti år ødela sovjetstaten all solidaritet mellom mennesker, splittet opp samfunnet og utslettet ethvert uttrykk for solidaritet mellom borgerne, noe som gjorde samfunnet til en lydige og stum masse. Sivilsamfunnets triste status i Russland i dag er en direkte konsekvens av landets uløste fortid.

For oss er det enkeltindividene som har førsteprioritet; deres liv, friheter og verdighet. Vi avviser mantraet om at "mennesket er ingenting, staten er alt". Vi fokuserer ikke på avgjørende historiske hendelser eller "storpolitiske" spørsmål (selv om de må undersøkes for å forstå bakgrunnen for ulike menneskeskjebner). Viktigere for oss er navnene og skjebnene til de individer som er blitt ofre for en kriminell statlig politikk, både før og nå. Deres navn og skjebner utgjør fundamentet for det vi jobber med, det er dette vi dokumenterer og gjenoppretter.

Den andre problemstillingen handler om den overnasjonale og universelle karakteren som problemene "Memorial" jobber med har.

Menneskeheten har for lenge siden forstått at menneskerettigheter og friheter ikke følger landegrensene. Nobelkomiteens valg av prisvinnere fra ulike land er en tydelig bekreftelse av dette prinsippet. Ideen om menneskerettighetene som overordnede, universelle og udelelige har blitt en av de sentrale prøvesteinene for menneskelig sameksistens, en garantist for fred og fremgang i verden. Russisk tankegods, fra 1800-tallsfilosofen Vladimir Solovjov til Andrej Sakharov, Yuri Orlov og andre sovjetdissidenter, har gitt betydelige bidrag til denne forvandlingen.

Spørsmålet om historisk minne er mer komplisert. Hvert land og hvert samfunn utvikler sine egne historiske narrativer, sine egne 'nasjonale bilder av fortiden', som ofte står i motsetning til bildene som deres naboer har. Årsaken til konflikter er som regel ikke et eller annet saksforhold, men ulike fortolkninger av det samme forholdet. Forskjeller i forståelse og vurdering av de samme historiske hendelsene av ulike personer er uunngåelige, om ikke for annet så bare fordi deres innsikt og vurdering oppstår i en kontekst med ulike nasjonale historier. Vi må lære oss å

forstå årsakene til slike forskjeller og respektere hvert folks rett til å ha sin egen forståelse av fortiden.

Det er meningsløst å ignorere 'den andres' minne, å late som om det ikke eksisterer i det hele tatt. Å uten videre hevde at den historiske realiteten som ligger til grunn for andres minner er falsk er ikke bare meningsløst, men det er også ekstremt farlig å frata den sin gyldighet. Og det er ekstremt farlig å bruke historien som et politisk virkemiddel, og å slippe løs "minnekriger".

Under det sovjetiske imperiet ble ethvert forsøk på å kjempe for nasjonal selvstendighet eller bare utvise en nasjonal bevissthet som ikke passet inn i det sovjetiske ideologiske dogmet stemplet som 'borgerlig nasjonalisme', og brutalt undertrykket. Etter at Sovjetunionen kollapset hadde statene som inngikk i dette territoriet sine egne historiske narrativer som ikke var sammenfallende med den offisielle sovjetiske mytologien. Kort tid etter at Vladimir Putin kom til makten innledet den nye russiske lederen og hans ideologiske tjenere voldsomme og aggressive "minnekriger" mot sine naboer – Estland, Latvia, Ukraina – ved å ta i bruk gamle sovjetiske stereotyper og merkelapper. Dette ble selvsagt ikke gjort av hensyn til den "historiske sannheten", men ut fra deres egne politiske interesser. Resultatet var at den russiske propagandaen mot 'nasjonalisme' – og det Putins regime kalte 'Bandera-isme' (etter en ukrainsk nasjonalist på ytterste høyre fløy) – ble den ideologiske begrunnelsen for den vanvittige og ulovlige aggresjonskrigen mot Ukraina.

Ett av de første ofrene for denne galskapen var Russlands eget historiske minne. For å kunne late som om aggresjonen mot et naboland handlet om å "bekjempe fascisme", var det nødvendig å påvirke russernes tankesett ved å bytte om på begrepene "fascisme" og "anti-fascisme". I dag omtaler russiske massemedier en uprovosert væpnet invasjon av et naboland, annektering av områder, terror mot sivile i de okkuperte områdene og krigsforbrytelser som en nødvendighet i kampen mot fascisme.

Det oppildnes til hat mot Ukraina, landets kultur og språk beskrives offentlig som "underlegen" og det ukrainske folk anses ikke for å ha en annen identitet enn russerne. Motstanden mot Russland kalles "fascisme". En slik propaganda er stikk i strid med Russlands historiske erfaring og nedvurderer og forvrenger minnet om den ekte anti-fascistiske krigen fra 1941 til 1945 og de sovjetiske soldatene som kjempet mot Hitler. Begrepet "russiske soldater" vil nå hos mange bli forbundet med noe helt annet enn de som kjempet mot Hitler, nemlig de som sår død og ødeleggelse på ukrainsk jord.

Og så helt til slutt det siste spørsmålet jeg ønsker å ta opp, nemlig problemet med skyld og ansvar.

Spørsmålet som plager oss er: Fortjener virkelig "Memorial" å motta Nobels fredspris?

Ja, vi har forsøkt å stå imot uthulingen av det historiske minnet og juridisk bevissthet ved å dokumentere forbrytelser fra både fortid og nåtid. I all beskjedenhet må vi kunne si at vi har gjort mye og oppnådd mer enn bare litt. Men greide vi gjennom vårt arbeid å forhindre katastrofen som inntraff 24. februar?

Den enorme byrden som ble lagt på våre skuldre den dagen ble enda tyngre da vi fikk beskjed om at vi var blitt tildelt denne prisen.

Nei, dette handler ikke om "nasjonal skyld". Det er ingen vits i å snakke om en "nasjonal" eller annen form for kollektiv skyld i det hele tatt – begrepet kollektiv skyld er stikk i strid med grunnleggende menneskerettighetsprinsipper. Det arbeidet som deltakerne i vår bevegelse står sammen om å utføre baserer seg på et helt annet ideologisk grunnlag – nemlig hvordan borgernes ansvar for fortiden og nåtiden skal forstås.

En persons ansvar for alt som skjer med personens eget land, og med hele menneskeheten, er slik Karl Jaspers sier det, basert på sivil og universell solidaritet. Det samme gjelder følelsen av ansvar for tidligere tiders hendelser. Den springer ut av en persons følelse av tilknytning til tidligere generasjoner, evnen til å se seg selv som et ledd i kjeden av generasjoner – det vil si bevisstheten om at han tilhører et fellesskap som ikke oppstod i går, og som forhåpentligvis ikke vil forsvinne i morgen. Å stå klar til å ta ansvar er en personlig egenskap. At en person frivillig tar ansvar for noe som skjedde tidligere eller som skjer nå, som han eller hun ikke er direkte involvert i, er ikke en byrde som kan pålegges av andre. Og fremfor alt er det slik at i motsetning til skyldfølelse, innebærer ikke følelsen av borgeransvar noen form for "anger", men arbeid. Den peker ikke mot fortiden, men mot fremtiden.

"Memorial" er en sammenslutning av mennesker som frivillig påtar seg et borgeransvar for fortid og nåtid og som jobber for fremtiden. Og kanskje vi ikke bare skal se på denne prisen som en vurdering av hva vi har greid å oppnå i løpet av trettifem år, men også et slags frempek på hva vi har tenkt å gjøre videre, for vi gir ikke opp og vi fortsetter vårt arbeid.

Takk for oppmerksomheten.